

ЛЕКСИЧНО ВИРАЖЕНИЙ КОНЦЕПТ З ТОЧКИ ЗОРУ КОГНІТИВНОЇ СЕМАНТИКИ

Сливка Н.Т.

Ужгородський національний університет

Когнітивна семантика вважається однією із центральних і найбільш опрацьованих підсистем когнітивної лінгвістики (переважно американськими вченими – Дж.Лакофф, Р.Лангакер, Р.Джекендофф, Ч.Філлмор, Л.Талмі, А.Гольдберг, Дж.Тейлор, Ж.Фоконьє, Б.Рудзка-Остін, А.Ченкі). Загальна теорія концептуалізації та категоризації складають її суть. Когнітивна семантика – певна теорія значення, специфіка якої полягає в тому, що в ній значне місце відводиться антропоцентричному фактору – як людина сприймає та пізнає навколишній світ, як організовані у свідомості людини знання про нього і як людський досвід пізнання реалізується в значеннях мовних одиниць. Згідно з цією теорією людині як носію когніції приписується активна роль у формуванні та фіксуванні значення мовної одиниці, а також виборі мовних засобів вираження для опису тієї чи іншої ситуації та в розумінні мотиву цього вибору. Отже, повна семантична характеристика того чи іншого мовного явища з точки зору когнітивної семантики передбачає врахування не тільки й не такою мірою об'єктивних характеристик ситуації, яка описується, як урахування специфіки її сприйняття, наявності відповідних знань, інтенцій, виділення конкретних одиниць та вибору точки зору (перспективи), концентрації уваги на визначених епізодах. Усі ці моменти визначають врешті-решт формування в людини у процесі пізнавальної діяльності конкретних концептів та категорій, тобто специфіку процесів концептуалізації та категоризації світу.

У роботі концептуалізацію розглядаємо як одне з ключових понять для опису пізнавальної діяльності та когнітивних здібностей людини. Увесь пізнавальний процес спрямовано на освоєння навколишнього світу, формування та розвиток уміння орієнтуватись у ньому на основі отриманих знань. Процес концептуалізації спрямований на “виділення мінімальних змістових одиниць людського досвіду, структури знань” [Кубрякова и др. 1996: 93].

Концептуалізація – це осмислення інформації, яка поступає, уявне моделювання предметів та явищ, яке призводить до утворення визначених уявлень про світ у вигляді концептів (тобто фіксованих у свідомості людини смислових одиниць). Більшість із них закріплюється в мові за допомогою значень конкретних слів, що забезпечує “збереження отриманих знань і їх передачу від людини до людини і від покоління до покоління” [Болдырев 2000: 22].

Концепти являють собою ті ідеальні, абстрактні смислові одиниці, якими людина оперує в процесі мислення. Вони відображають зміст отриманих знань, досвіду, результатів усієї діяльності людини і результати пізнання нею навколишнього світу у вигляді визначених одиниць, “квантів” знання. Людина думає концептами. Аналізуючи, порівнюючи та поєднуючи

різні концепти в процесі розумової діяльності, вона формує нові концепти як результати мислення.

Концепти як елементи свідомості повною мірою автономні від мови. Наше мислення за своєю природою невербальне. “Слова, написані чи вимовлені, не відіграють, очевидно, ані найменшої ролі в механізмі мого мислення”, – стверджував А.Ейнштейн. Багато думок, які існують в нашій свідомості, взагалі словесно ніколи не виражаються, оскільки вони не призначені для повідомлення, і для їхнього вираження немає готових мовних засобів.

Передача будь-якої інформації та процес спілкування в цілому також являє собою передачу або обмін концептами у вербальній або невербальній формі. Точніше концепт визначається як оперативна змістова одиниця мислення, одиниця (або квант) структурного знання.

Зміст концепту включає знання про об’єкти та їх ознаки, про те, що людина знає, думає, припускає, уявляє про об’єкти світу.

Одним із основних інструментів пізнання, концептуалізації навколишнього світу є мова. Це означає, що, з одного боку, більша частина інформації про світ надходить до нас за допомогою мови: з підручників, художньої та наукової літератури, довідників, у процесі мовного спілкування. З іншого боку, мова допомагає узагальнити всю інформацію, отриману в результаті сприйняття світу органами відчуття та предметної діяльності й мисленневих операцій. Інакше кажучи, мова забезпечує доступ до всіх концептів незалежно від того, яким способом вони сформовані: на основі чуттєвого досвіду, предметної чи мисленневої діяльності, – сама при цьому залишається тільки одним із можливих способів формування концептів у свідомості людини.

У принципі, для формування концептів та їх існування мова сама по собі не потрібна. Вона потрібна для обміну концептами (думками). Для цього необхідно концепти вербалізувати, тобто виразити мовними засобами, назвати. Вербалізація концепту може здійснюватися за допомогою окремих слів та словосполучень, фразеологічних одиниць, речень і цілих текстів. Тому цілком зрозуміло, що виявити зміст концепту можна саме завдяки значенням мовних одиниць, які репрезентують цей концепт, їх словниковим тлумаченням, мовленнєвим контекстом.

У лінгвістиці одним із найпоширеніших евристичних понять для опису семантичної структури багатозначного слова є поняття лексико-семантичного варіанта (ЛСВ). За О.Г.Беляєвською, семантична структура багатозначного слова – це впорядкована множина ЛСВ одного й того ж слова. При цьому вона відзначає, що “поняття семантичної структури застосовується тільки до багатозначних слів, оскільки семантична структура за своєю сутністю є структурою ЛСВ, і якщо слово має лише один ЛСВ, то воно не може мати структури ЛСВ” [1987:72], а С.В.Семчинський вважає, що структуру полісемічного слова варто уявляти як “систему окремих значень, які не лише взаємопов’язані між собою, а й певним чином протиставлені одне одному” [1974:114]. За О.І.Смирницьким, лексико-семантичний варіант

слова – це окреме значення одного й того ж слова [1956:157]. Іншими словами, ЛСВ співвідносять із окремим значенням багатозначного слова.

У процесі проведення семантичного аналізу користуємося методом розкладу значення слова на дрібніші значущі компоненти. При цьому значущим вважаємо порядок цих складових, їх конфігурацію. У лінгвістиці відсутня однастайність стосовно термінологічного позначення складників значень лексичної одиниці (говорять про “семантичні ознаки”, “фігури змісту”, “семи”, “алосеми”, “семантичні множники”, “диференційні семантичні ознаки”, “диференційні семантичні елементи”). У традиційному мовознавстві найширше вживається термін “сема”, який широко використовується і в лінгвокогнітивних дослідженнях [Нижегородцева-Кириченко 2000; Карпенко 2006; Бабушкин 1996]. У роботі послуговуємося терміном “сема”, розуміючи під нею окремі компоненти лексичного значення слова. Такий компонентний аналіз лексичних значень полягає в розчленуванні змістової сторони мовної одиниці на компоненти, з яких вона складається, і представлені значення у вигляді наборів елементарного змісту (сем). Утворюючи значення слова або окремого ЛСВ слова, семи набувають вигляду ієрархічної впорядкованої структури, а отже, можна говорити про семантичну структуру, одиницею побудови якої виступає сема [Фабіан 1998: 61].

Для аналізу змісту концепту Good (добро) в сучасній англійській мові подаємо семантичну структуру ключової лексеми на позначення цього концепту – “good” у словнику Вебстера [Webster’s New World Thesaurus 1975]. Синоніми цієї мовної одиниці розглядаємо як засоби об’єктивації окремих складових досліджуваного концепту, оскільки вони називають поняття, котрі вважаються його компонентами:

Good, n. 1. A benefit – Syn. welfare, gain, asset; see **advantage3**.

2. That which is morally approved – Syn. ethic, merit, ideal; see **virtue1**.

3. Good people – Syn. the virtuous, the pious, children of light, elect, men of good will, philanthropists, God-fearing people, law-abiding citizens, enemies of darkness, just men. – Ant. rascal, the wicked, the sinful.

Досліджуючи семантичну структуру лексеми “good”, виходимо з розуміння дефініції слова як семантичного еквівалента його значення. При цьому окремі слова в дефініціях даної лексеми та її синонімах слугують експлікаторами сем, які в своїй ієрархічній сукупності і складають значення, що витлумачується.

За словниковою статтею слово “good” має три ЛСВ. Усі вони нетермінологічного характеру. Результати саме нереклексивного пізнання складають зміст нетермінологічних ЛСВ: “семантика мовного знака відображає наївне поняття про річ, властивість, дію, процес, подію ” [Апресян 1995: 56].

Структуру ЛСВ1 – “a benefit” (перевага; користь; благо) – лексеми “good” складають семи *відношення, оцінка* (саме поняття “a benefit”

передбачає відношення, зв'язок чогось із чимось і має одночасно позитивне забарвлення), а завдяки синонімам *welfare, gain, asset*, виділяємо семи *стан* (*welfare, asset*), *дія* (*gain*) і *якість* (*welfare, asset*).

Структура ЛСВ2 – “that which is morally approved” (все те, що схвалено з точки зору моралі) – містить семи *дія* (*відношення*), *оцінка* та, беручи до уваги синоніми даного ЛСВ *ethic, merit, ideal, virtue1*, виділяємо наступні семи: *якість* (*merit*), *цінність* (*merit, virtue1*), *зразок* (*ideal, virtue1, ethic*).

Структура ЛСВ3, котра має збірний характер, “good people” (добрі люди) містить семи *людина* (*people*), *якість* (*good*), а за допомогою синонімів-виразів виділяємо наступні семи: *дія* (*men of good will, God-fearing people, law-abiding citizens, enemies of darkness, children of light, elect*); *частина-ціле* (*children of light, God-fearing people, law-abiding citizens*); *оцінка* (*the virtuous, the pious, philanthropists, just men*); *відношення* (*men of good will, God-fearing people, law-abiding citizens, enemies of darkness, children of light*). При цьому мовні одиниці “enemies of darkness”, “children of light” свідчать про існування метафоричного нерелексивного представлення концепту добра в сучасній англійській мові, адже метафора є не тільки мовним, а й концептуальним явищем [Lakoff, Johnson 1980].

Проаналізувавши всі ЛСВ слова “good” та їх синоніми, чітко прослідковується їхня семантична близькість, яка проявляється у повторюваності сем в усіх цих ЛСВ. Така семантична близькість ЛСВ наштовкує на думку про існування певного семантичного інваріанта, тобто найзагальнішого уявлення про слово, в якому акумульовано найстійкіші семантичні параметри певної мовної одиниці [Рахилина 2000: 268]. Так, семи *відношення, оцінка, дія, якість* наявні в усіх трьох ЛСВ лексеми “good” та їх синонімах і утворюють ядро цього семантичного інваріанта, суть якого можна описати як “відношення та дія” і “оцінка їх якісної сторони”. Знання, котрі зберігаються в ядрі, є універсальними в тому сенсі, що вони є істинними для будь-якої ситуації та складають сутність концепту. Решту сем розглядаємо як елементи структури семантичного інваріанта, дещо віддалених від ядра, але з безперечним тяжінням до цього ж ядра. Так, семи *зразок, цінність, стан* прямують до “оцінки якісної сторони”, а семи *людина, частина-ціле* – до “відношення та дії” як їх носії.

Література

Апресян Ю.Д. Избранные труды: В 2 т. – М.: Школа “Языки русской культуры”, Издательская фирма “Восточная литература” РАН, 1995. – Т.1: Лексическая семантика. – 472 с.

Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. -104 с.

Баксанский О.Е., Кучер Е.Н. Репрезентирование реальности: когнитивный подход. – М.: Альтекс, 2001. – 140 с.

Беляевская Е.Г. Семантика слова. – М.: Высшая школа, 1987. – 128 с.

Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. – Тамбов: Изд-во Тамбов. ун-та, 2000. – 123 с.

Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков: Пер. с англ. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 780 с.

Карпенко У.О. Концептний зміст фрейму “Збройне протистояння” у російській культурно-мовній традиції: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 14 с.

Кубрякова В.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. - М.: Изд-во МГУ, 1996.- С. 93.

Луньова Т.В. Лексикалізований концепт “гармонія” в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2006. – 343 с.

Нижегородцева-Кириченко Л.А. Лексико- семантическое поле “интеллектуальная деятельность”: опыт концептуального анализа (на материале существительных современного английского языка): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 2000. -257 с.

Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость. – М.: Русские словари, 2000. – 416 с.

Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов (на матеріалі слов’яно-східнороманських мовних контактів). – К.: Вища школа, 1974. – 256 с.

Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: Изд-во л-ры на иностр. языках, 1956. – 260 с.

Смолина К.П. Компонентный анализ и семантическая реконструкция в истории слов // Вопросы языкознания. – 1986. – № 4. – С. 97-105.

Фабіан М.П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах. – Ужгород: Інформаційно-видавниче агенство “ІВА”, 1998. – 256 с.

Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago, L.: The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

Балла М.І. Англо-український словник: У 2 т. – К.: Освіта, 1996.

Webster’s New World Thesaurus / Charlton G.Laird. – N.Y.: The New American Library, 1975. – 678 p.

Summary

The article deals with the analysis of a verbalized concept from the cognitive semantical point of view. The author emphasizes that a language is a means of revealing the content of a concept which is regarded as a functional mental unit. For this purpose the word “Good” is being analyzed and the conception of splitting the meaning of a word into notional components is taken into consideration. In the end a certain lexico-semantic invariant is obtained.